

Dr hab. Zbigniew Tomaszczuk, prof. ASP
Wydział Sztuki Mediów
ASP w Warszawie

Warszawa, 17 maja 2019

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki Rayss pt. „Do broni” sporządzona w
związku z postępowaniem o nadanie stopnia naukowego doktora w dyscyplinie
artystycznej sztuki projektowe
wszczętym przez Radę Wydziału Komunikacji Multimedialnej Uniwersytetu
Artystycznego w Poznaniu**

Podstawowe dane personalne

Urodzona w 1969 roku mgr Agnieszka Rayss w latach 1990-1993 studiowała historię sztuki na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, następnie w latach 1994-1995 na Univeriste Paris IV Sorbonne i ponownie kontynuowała w latach 1995-1996 studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, ukończone dyplomem z historii sztuki. W latach 2013-2017 odbyła studia doktoranckie na uniwersytecie Artystycznym w Poznaniu. W międzyczasie uczęszczała na kursy fotografii w Podyplomowym Studium Laboratorium Reportażu Uniwersytetu Warszawskiego i Studium Fotografii Związku Polskich Artystów Fotografików w Warszawie. Od wielu lat prowadzi bogatą działalność artystyczną. Jest autorką kilkunastu wystaw indywidualnych, między innymi: „*American Dream*” (2008) w Vilnius Photo Circle Festival w Wilnie, „*Woman about Woman*” (2009) w Kaunas Photo Days w Kownie, „*Ziemia niczyja*” (2014) na Fotofestiwalu w Łodzi, „*Koziorożec i inne obiekty*” (2015) w Altonaer Museum w Hamburgu, „*Tu się zaczyna koniec miast*” (2016) na Miesiącu Fotografii w Bratysławie, „*Gdzie jest ciało*” (2017) w Fundacji Archeologii Fotografii w Warszawie, „*Ostatnia rozmowa z akademikiem Sacharowem*” (2018) w Bunkrze Sztuki na Miesiącu Fotografii

w Krakowie, „*Wycinki*” wspólnie z Magdą Hueckel (2019) w Galerii Wizytującej w Warszawie. Brała udział w kilkudziesięciu wystawach zbiorowych. Między innymi w: Międzynarodowym Biennale Sztuki w Pradze, „*New Central Eastern European*” (2009), „*Perception Meets Reality w Belgii*” (2010), „*Is (not)*” w Galerii Klimy Bocheńskiej w Warszawie (2011), Help Earth Festival w Korei Południowej (2011), „*Miejsce odległe*” w Centrum Nauki Kopernik w Warszawie (2012), „*Stand By*” w Leica Gallery w Warszawie (2013), „*Sputnik The Collective*” na Fotodoc, w Utrechcie, (2014), „*Lost Territories Archive*” w Centrum Sztuki Współczesnej w Warszawie (2016), na Festiwalu Noorderlicht, Groningen (2017). Jej prace znajdują się w kilku wydawnictwach zbiorowych. Jest autorką indywidualnych publikacji: „*Tu się zaczyna koniec miast*” (2015) i „*American Dream*” (2010). Dwukrotnie uzyskała stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (2013, 2017) oraz w 2007 roku stypendium Funduszu Wyszehradzkiego w Bratysławie. Jest laureatką kilku konkursów. Najważniejsze z nich to: II nagroda w konkursie Grand Press Photo (2010 i I nagrody w 2012 i 2013), wyróżnienie w konkursie Picture of The Year Internacional (2010, 2011 i 2012), II nagroda w konkursie BZWBK Press Photo (2011). Jest współautorką filmu „*Grace of God*” o relacjach zwierząt i ludzi (2014), nominowanym do nagrody na festiwalu filmów dokumentalnych w Kopenhadze w 2015 roku.

Praca dydaktyczna i organizacyjna

Mgr Agnieszka Rayss jest współzałożycielką stowarzyszenia Sputnik Photos założonego w 2006 roku jako międzynarodowy kolektyw skupiający fotografów dokumentalnych z Europy Środkowej i Wschodniej, którego członkowie są laureatami wielu międzynarodowych nagród takich jak: World Press Photo czy Pictures of The Year. Jako członek tego kolektywu współorganizowała wystawy na całym świecie, publikując prace w międzynarodowych magazynach fotograficznych i prezentując je na festiwalach fotografii. Jest współorganizatorką warsztatów i udziela licznych konsultacji z zakresu fotografii. W ramach działalności stowarzyszenia prowadzi od 2012 roku roczne warsztaty pod nazwą „Program mentorski”, dotyczące fotografii dokumentalnej. Od 2015 roku prowadzi również warsztaty pod nazwą „Fotografia w działaniu” dla studentów kierunku „Animacja kultury” w Instytucie Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego

a od 2016 zajęcia z fotografii dokumentalnej dla studentów 2 roku Warszawskiej Szkoły Fotografii. W latach 2015-2016 prowadziła zajęcia z fotografii dokumentalnej dla studentów Akademii Fotografii w Białymstoku.

Ocena dorobku artystycznego

Początkowe związki z fotografią mgr Agnieszki Rayss to fotoreportaż, który w interesujący sposób przekształcił się później w długoterminowe projekty dokumentalne. Pierwszym ważnym, z mojego punktu widzenia, zestawem fotografii był materiał dotyczący transformacji kulturalnej w Europie Środkowo Wschodniej. Prace z tego cyklu powstawały w latach 2005-2010 i zaistniały na indywidualnej wystawie i w postaci autorskiego albumu pt. „*American Dream*”. Jest to fotograficzna opowieść o dziewczęcych marzeniach o pięknie, sławie i pieniądzu w skomercjalizowanych społeczeństwach krajów byłego Układu Warszawskiego. Najważniejszą cechą jaką udało się autorce przekazać, to zwrócenie uwagi na zatracanie w pogoni za zachodnimi wzorcami różnic narodowościowych. Fotografka stanęła w pozycji świadka czasów, w których żyje a których cechą jest kształtowanie się kultury przez procesy globalizacji, prowadzące do upodabniania się pewnych elementów kulturowych. W pogoni za pięknem, podstawową ideą stał się kult ciała pokazany w tym cyklu i w następnej serii fotografii zatytułowanej „*Piękne ciała*”, stanowiącej zestaw portretów zawodników i zawodniczek turniejów kulturystyki i fitness. Po raz kolejny problematyka ciała stała się obecna w cyklu portretów działaczek feministycznego ruchu FEMEN na Ukrainie. Wyróżnienia i nagrody, które uzyskała autorka za te fotografie między innymi w prestiżowym amerykańskim konkursie fotografii prasowej (Picture of The Year Internacional) poświadczają o wysokiej randze tych realizacji. O ile jej wczesne prace wpisują się w konwencję fotodziennikarską, to kolejne realizacje autorki odnoszą się moim zdaniem do tradycji bliskiej brytyjskiej fotografii dokumentalnej lat 80tych XX wieku. Zaliczyłbym do nich cykl o geotermicznych źródłach w Islandii pt. „*Earth Bleeds Water*” powstały w ramach wystawy i książki pt. „*Is (not)*”, zestaw o weterankach II wojny światowej na Białorusi pt. „*I Reminisce and Cry for Life*” czy cykl zdjęć wykonanych jako część wspólnego projektu kolektywu Sputnik Photos pt. „*Lost Territories*” zrealizowanego w byłych republikach Związku Radzieckiego. W pracach

tych autorka odeszła od koncepcji dokumentu społecznego, coraz bardziej kładąc nacisk na pojedyncze fotografie oparte o specyficzny nasycony swoistą wizualnością kadr. Szczególnie widoczne staje się to w cyklu pt. „*Tu zaczyna się koniec miast*”, w którym penetruje industrialne obrzeża miasta czyli ich zaplecze. Kadry są oszczędne z efektywnym wykorzystaniem specyficznego dla różnej pory dnia oświetlenia, świadczące o świadomości roli fotograficznej formy zdjęcia. Ważne jest tu nie tylko to, co jest przedstawione ale, w jaki sposób jest to pokazane. W założeniu prace te miały od początku stanowić materiał do książki, która ostatecznie sama w sobie stanowi osobną wizualną opowieść. Innym ważnym aspektem twórczości Agnieszki Rayss jest łączenie własnych zdjęć z fotografiami archiwalnymi. To działanie w przekonujący sposób zaistniało w projekcie pt. „*Ostatnia rozmowa z akademikiem Sacharowem*”. Projekt jest wizualnym esejem o czynnym w latach 1949-1989 poligonie nuklearnym w Kazachstanie, gdzie przeprowadzono kilkaset testów nuklearnych. Na całość składają się głównie zdjęcia odszukane w archiwach muzeów i ośrodkach naukowych związanych z tym poligonem. Tym samym autorka stanęła w rzędzie z twórcami, którzy reinterpretując archiwalne fotografie tworzą pogłębioną refleksję nad historią. Kolejnym ważnym wyróżnikiem twórczości autorki jest budowanie wizualnego przekazu w oparciu o poznanie naukowe. Mogę odwołać się tu do twórczego od 2015 roku cyklu zdjęć pt. „*Gdzie jest ciało*”, na który składają się fotografie obiektów z kolekcji instytutów medycznych: modele anatomiczne, pomoce dydaktyczne, woskowe odlewy i inne preparaty. Pojedyncze zdjęcia stają się czymś więcej niż tylko naukową dokumentacją. Wyizolowanie przedmiotu z kontekstu otoczenia stwarza możliwość indywidualnych interpretacji. Ostatni zestaw prac jaki chciałem przywołać jest jednocześnie zapowiedzią problemu, który stał u podstaw projektu składającego się na przewód doktorski. Chodzi o cykl fotografii inspirowany słynnym zdjęciem Roberta Capy pt. „*Padający republikanin*” z hiszpańskiej wojny domowej z 1936 roku. Gest umierającego żołnierza został przez autorkę potraktowany jako akt performatywny, odtworzony w serii studyjnych inscenizowanych fotografii wpisujących się w antropologiczną typologię przedstawień wyobrażeń i gestów związanych z wojowaniem. Pracę tę można również odczytywać jako głos w dyskusji wokół zdjęcia Capy, która toczyła się po śmierci fotografa w

związku z wypowiedziami, iż zdjęcie to nie przedstawia reporterskiego ujęcia śmierci a autor wykorzystał ujęcie potykającego się żołnierza, zmieniając poprzez podpis wymowę fotografii. Oczywiście z samego zdjęcia nie jesteśmy w stanie odczytać czy żołnierz został zastrzelony, czy się pośliznął. Ta niepewność przedstawianego wydarzenia stanowi istotę twierdzenia, że fotografia sama w sobie nie nosi znaczeń i że znaczenia te do fotografii dokładamy. Wydaje się, że ta refleksja stanowi oś twórczej działalności autorki. Jednocześnie jest to zapowiedź zainteresowań fotografią inscenizowaną.

Ocena pracy doktorskiej

Kluczem do interpretacji artystycznego projektu Agnieszki Rayss, pt. „*Do broni*” jest zrozumienie celu dokonanego przez autorkę przesunięcia immanentnej cechy fotografii jaką jest jej funkcja dokumentalna w stronę fotografii inscenizowanej. Pomocne jest tu odniesienie jej twórczości do, jak sama to zresztą deklaruje, prac Kanadyjczyka Jeffa Walla i Francuza Luca Delahaye'a. Obydwaj artyści zamienili zdjęcia wojenne w malarskie fotografie o niepokojącej mocy oddziaływania oparte na wykorzystywaniu dużego formatu zdjęcia i stworzeniu swoistego dystansu z wykorzystaniem fotomontażowych strategii powodujących przejście od świata fotoreportażu do świata idei sztuki. Luc Delahaye swoimi pracami zadaje pytania o to, co się dzieje z obrazami ludzkiego cierpienia, kiedy opuszczają łamy prasy aby zaistnieć na ścianach galerii. Agnieszka Rayss w swojej pracy doktorskiej zainteresowana jest rekonstrukcjami wydarzeń historycznych dość powszechnie obecnymi w naszej rzeczywistości, zadając pytania o obecność armii i wojny w naszej kulturze, ale również o istotę przeistaczania się indywidualnej pamięci w pamięć zbiorową. Idąc tropem własnych przemyśleń zawartych w teoretycznej dysertacji nad utrwalaniem wizerunku scen wojennych autorka w sposób oryginalny odwołuje się do *Atlasu obrazów Mnemosyne*, niemieckiego historyka sztuki i kultury Aby'ego Warburga, który zebrał w postaci plansz zestawy wizualne składające się z reprodukcji rozmaitych dzieł sztuki starożytnej i nowożytnej, dokumentów historycznych, obrazujących poprzez ich wzajemne relacje przemiany różnych symbolicznych pojęć. Można powiedzieć, że „Atlas Mnemosyne został stworzony jako narzędzie badania obrazów również za pomocą obrazów”¹ a odnosząc się do pracy Agnieszki Rayss mogę powiedzieć, że zostały

stworzone jako narzędzie do badania fotografii za pomocą fotografii. Relacje pomiędzy obrazami zawartymi w dziele Warburga a szczególnie w odniesieniu do wprowadzonego przez niego terminu *Nachleben* oznaczającego przetrwanie, zainspirowały autorkę do własnej analizy działań rekonstruktorów i wytwarzanych przez nich obrazów. Znalazło to miejsce, szczególnie w kontekście kolejnego terminu uktętego przez Warburga pod nazwą *Pathosformel*, dotyczącego prób zapisu artefaktu poprzez patetyczny język gestów, charakterystyczne sposoby ułożenia ciała, mimikę, drapowanie tkaniny itp., obecnych w licznych dziełach sztuki. Odtwarzanie sceny ze zdjęcia nawiązuje do często obecnych w fotografii dokumentującej historyczne inscenizacje tzw. fotografii sylwetek, w których autorzy odgrywają rolę postaci z inspirujących ich zdjęć. Przyjęta przez autorkę anty-reportażowa postawa, krążąca wokół zbrojnych konfliktów, jest charakterystyczna dla prac, które dotyczą miejsc wydarzeń, które już się odbyły. Fotograf nie jest tu świadkiem określonych wydarzeń lecz głosiicielem tego co po tych wydarzeniach pozostaje w naszej pamięci. Estetyczna jakość tych prac zbliża je do tzw. tableau, czyli fotografii zaaranżowanej w dramatyczny i malowniczy sposób. Fotografowane postaci wydają się być całkowicie nieświadome obecności widza i podobnie jak obraz malarski zostały zaprojektowane po to aby wisieć na ścianie. Cechy te możemy odnaleźć w części artystycznego projektu autorki, cyklu fotografii pt. „Krajobrazy z wojną”, na który składają się: „Krajobraz z popasem”, „Krajobraz z martwym żołnierzem”, „Krajobraz z eksplozją i uciekającym żołnierzem”, „Krajobraz z przejeżdżającym czołgiem” i „Przemarsz”. Prace zgodnie z przyjętym założeniem fotografii inscenizowanej powstały jako fotomontaż z wykorzystaniem dokumentalnych zdjęć autorki z historycznych rekonstrukcji, zdjęć krajobrazowych z własnego archiwum i pozyskanych z agencji stockowych. Jak twierdzi autorka: „zabieg ten ma na celu zmylenie widza i zadanie pytania o percepcję wojny i historii oraz o to, co sprawia że oceniamy prezentowane sceny jako prawdziwe”². Istotą tych fotografii jest jej narracyjny charakter. W przeciwieństwie jednak do klasycznych wieloobrazowych prac narracyjnych jak chociażby słynnych *Foto-sekwencji* Amerykanina Duane Michalsa, cechą fotografii Agnieszki Rayss jest podobnie jak w przywołanych wcześniej pracach Walla i Delahaye'a, zamknięcie narracji w jednym zdjęciu. Jednocześnie w przeciwieństwie do

wymienionych, fotografie autorki nie powstają w studiu, lecz są efektem postprodukcji wykorzystującej montaż cyfrowy. Jak pisze o tego typu zdjęciach krytyk Terry Barrentt: „fotografie (takie) wykonane w zwyczajnej, realistycznej stylistyce wymagają szczególnie uważnej interpretacji. Wydają się tak naturalne, że odnosi się wrażenie, iż powstały same, jakby bez udziału fotografa”³. Dlatego pomocne w ich interpretacji będzie tu odwołanie się do tezy, iż niewinne oko nie istnieje. Swój stosunek do interpretowanej rzeczywistości Agnieszka Rayss dopowiada, przez włączenie do pracy zestawu dokumentalnych slajdów pod nazwą „*Parada*”, oraz kluczowych dla całej koncepcji pracy doktorskiej filmów. Na pokaz slajdów składają się wyszukane przez autorkę, komputerowo przetworzone, stop-klatki z filmów pokazujących różne parady, np. kadry z dokumentalnego filmu Leni Rifenstahl „*Triumpf woli*”, parad na Placu Czerwonym i współczesnych defilad z okazji Dnia Wojska Polskiego. Zestawem tym, cytując autorkę, odnosi się ona krytycznie do militariów w ogóle, do gestu paradowania i patrzenia na defiladę i często afirmatywnego stosunku do działań wojennych. Istotną część artystycznego projektu, uzupełniającą całość artystycznej refleksji stanowią wspomniane filmy nakręcone podczas inscenizacji walk wrześniowych z 1939 roku pod Mławą, w Łomiankach pod Modlinem. W statycznym kadrze widzimy przemarsz niedawnych wrogów i ich ofiar, przegranych i zwycięzców, zgodnie maszerujących i pozdrawiając widzów. Natomiast na dwóch innych projekcjach widzimy sfilmowaną eksplozję. Zwolnione tempo zarejestrowanego wybuchu zakłóca percepcję widza przesuując odczytywanie obrazu w stronę jego malowniczego aspektu. Artystycznym zabiegiem scalającym realizacje filmowe i fotografie w przekonywującą całość jest wykorzystywanie przez autorkę quasi dokumentalnej formy, pozwalającej na zdystansowanie się od wiary w obiektywność przekazu fotograficznego. Połączenie zdjęć dokumentalnych z inscenizowanymi pozwala na zadanie pytania o sposoby używania obrazów do, jak to cytuje w swojej dysertacji, „produkcji mitu i jego funkcjonowania”.

Konkluzja

W konkluzji uważam, iż wymienione osiągnięcia artystyczne, pedagogiczne i

organizacyjne oraz wysoki poziom przedstawionej pracy, stanowiącej istotny wkład w omawianą dyscyplinę sztuki, uzasadniają moją rekomendację skierowaną do Rady Wydziału Komunikacji Multimedialnej Uniwersytetu Artystycznego w Poznaniu o nadanie mgr Agnieszce Rayss stopnia doktora sztuki w dziedzinie artystycznej sztuki projektowe.